

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 66, Haziran/ June 2021, 188-200

BİLİNÇLİ KÖLELİĞİN ÇÖZÜMLEMESİ: *DİŞİ KURDUN RÜYALAR*'NDA BİR KİMLİK OLARAK KÖZKAMANLIK

Analysis of Conscious Slavery: Közkamanlık as an Identity in and Dreams of The She-Wolf

(Makale Geliş Tarihi: 27.01.2021 / Kabul Tarihi: 05.03.2021)

Cem SEVİNÇ*

Öz

Bir milletin kültür ve değerlerini yansıtan sözlü kültür ürünleri yazılı kültürün en çok beslendiği kaynaklardan biri olmuştur. Sözlü kültür ürünleri, Kırgız Türklerinin ve Türk dünyasının büyük yazarlarından Cengiz Aytmatov'un da hikâye ve romanlarının beslendiği kaynaklardandır. Bir milyona yakın mısra sayısıyla Kırgız sözlü kültürünün ve dünyanın en büyük destanlarından olan Manas Destanı Aytmatov'un faydalandığı sözlü halk kültürü ürünlerinden biridir. Aytmatov, eserlerinde, Manas'ı tekrarlar; onun dilini, biçimini, kısacası, Manas'ı Manas yapan her rengi kullanır. Onun romanlarının temel meselelerinden birisi de kimliktir. Sovyet sistemi içinde millî hüviyetini kaybeden bireyleri sıkça işlemiş, onlar üzerinden toplum eleştirisi yapmıştır. Aytmatov'un dünya literatürüne kazandırdığı mankurt kavramı bu eleştiri saçaklarına örnektir. Aytmatov'un romanlarında açıkça belirtmediği ama yine de kullandığı bir başka eleştiri saçağı ise közkamandır. Çalışmada, birbirine karıştırılan mankurt ve közkaman kavramlarının arasındaki farklılıklara değinilerek Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyalari* adlı romanında közkamanlığı temsil eden karakterler ele alınacaktır.

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara / TÜRKİYE; *PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Education, Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara / TURKEY.* E-mail: csevinc.1992@gmail.com / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6541-0225>

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, közkaman, mankurt, kimlik, yabancılaşma.

Abstract

Oral culture products that reflect the culture and values of a nation have been one of the most well-fed sources of written culture. Oral cultural products are the sources of stories and novels of Kyrgyz Turks and one of the great writers of the Turkish world, Cengiz Aytmatov. Epic of Manas which one of the biggest epics of the Kyrgyz oral culture and the world's with nearly a million verses is one of the oral folk culture products that Aytmatov makes use of. Aytmatov repeats Manas in his works; it uses its language, form, briefly, every color that makes Manas to Manas. One of the main issues of his novels is identity. More often than not, worked on individuals who lost their national identity within the Soviet system and criticized the society through them. The concept of mankurt, which Aytmatov redound to the world literature, is an example of this criticism. Another criticism that Aytmatov did not explicitly specify in his novels, but also used, is the közkaman. In the study, the characters representing the közkaman in Cengiz Aytmatov's novel called Dreams of The She-Wolf will be discussed by mentioning the differences between the concepts of otherization and közkaman, which are mixed together.

Keywords: Cengiz Aytmatov, közkaman, otherization, identity, alienation

Giriş

Kimlik, kısaca, bireyin benzerlikleri gözeterek “öteki”den ayrılan taraflarıyla kendiliğini fark etmesidir. Bireyin bu farkı keşfetmesinde gelenekler, ahlaki değerler, sosyal normalar ve dinî tutumlar gibi pek çok unsurun etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle “*kimlik sosyoloji, antropoloji ve psikolojiyi ilgilendiren çok disiplinli bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik kavramı, birden çok disiplinin kesişme noktasında konumlandığından bu, kimliğin sosyal bilimlerin karmaşık konuları arasında yer almasına neden olur*” (Kınacı, 2016: s. 10-11). Bu karmaşıklığın bir tezahürü olarak da *bireysel kimlik, kolektif kimlik, kültürel kimlik ve ideolojik kimlik* gibi pek çok kimlik çeşidinden bahsetmek mümkündür.

“*Kimlik kavramı, toplumsal dizge içinde bireyi diğerlerinden ayıran, paradoksal ve tanımlayıcı özellikler bütünüdür. Kimlik olgusu, sosyalleşme sürecinde karşılıklı ilişkilere bağlı olarak etkileşimler eşliğinde inşa edilir*” (Yavuz, 2020/1: s. 196). Kimlik; inşa edilen sosyal bir süreci karşılar. Bu süreç problematiktir. Çünkü kimlik oluşumu her zaman bireysel seçimlerle oluşmaz. Bazen gelenek görenek bazen dini tercihler bazen de yönetim biçimi kimliğin oluşmasında baskın olabilmek-

tedir. Aytmatov anlatılarında bu durum açıkça görülmektedir. O, dahil olduğu toplumdaki insanların sevinçleriyle birlikte problemlerini de ele almıştır. Bu nedenle de Aytmatov'un anlatıları gerçek bir toplum panoraması olarak okunmaya açıktır. O, Çarlık sonrası bir kurtuluş gözüyle bakılan Sovyetlerin yanlı, yanlış ve karanlık taraflarını eserlerine taşımıştır.

“Sovyetlerin kurulmasıyla birlikte yeni rejim, yeni insan modeli ve dolayısıyla da yeni bir kimlik oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda Parti'nin halka ulaşmadaki en önemli ayağı hiç şüphesiz edebiyat olmuştur. Prolekült hareketi ile burjuva değerlerinden arınmış bir edebiyatla halka sınıfsız bir toplumu aşılama fikriyle yetinmeyen Parti, 1920'lere gelindiğinde propagandasal bir çizgide ilerlemeyi hedefleyen Toplumcu-gerçekçiliğe net olarak geçmiştir. 1934'te 'devletin resmî sanat anlayışı' deklare edilmiştir” (Yavuz, 2020/2: s. 40).

Bu tarihten sonra edebiyat, Jale Parla'nın (2015: s. 39) deyiimiyle *“egemen dünya görüşünün birey yoluyla ifade bulmuş biçimleridir.”* Edebî eserler, sanatsallık göz ardı edilerek, sosyalizmi yayma ve kabullendirmede bir araç olarak kullanılmıştır. Burada amaç, *“sosyalizmi yerleştirmek ve doğrudan sosyalist bir toplum yaratmaktır. Sanatçı bu amaç doğrultusunda sanatını icra eder”* (Kınacı, 2016: s. 133). Bu dogmanın temelinde Marksist-Leninist bir felsefe vardır. Oysa Sovyetler Birliği *“halkların eşitliği”* ilkesiyle yola çıkmıştır. İlerleyen süreçte bu eşitliğin emaresi okunmamış, aksine ciddi bir ötekileştirme, hatta kimliksizleştirme söz konusu olmuştur. Nitekim Lenin, *“sınıflar arası dayanışmaya bağlı yeni insan toplumu içinde milliyetlerin farklılıklarının eriyeceği ve zamanla milliyetlerin yok olacağı fikrine sıkı sıkıya bağlıydı”* (Kınacı, 2016: s. 117). Bunu aşamalı olarak yapmış ve bir süre sonra ciddi kazanımlar elde etmiştir. Zira Sovyetler içerisinde beyni yıkanan, zorla sosyalist kültüre adapte edilen bireyler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte herhangi bir zorunluluk olmaksızın, gönüllü bir yabancılaşma içine giren bireylerin de varlığı gözlemlenmiştir. Bu bireyler sosyalist kültürün gönüllü köleleri, simgeleri durumundadırlar. Aytmatov bu iki farklı birey tipini de eserlerinde işlemiştir. Bunların ilki mankurt, ikincisi ise közkaman adını almıştır. Her iki birey arasındaki temel fark ise bilinç düzeyindedir. Közkamanlık, mankurtluktan daha tehlikelidir. Çünkü mankurtlaşan birey davranışlarının bilincinde değildir. O, halkına bile isteye fenalık etmez. Oysa közkaman bilinçli bir ihanetin adıdır. Bu iki kavram, Lenin'in varmak istediği noktaya cebren yahut gönüllü bir biçimde gelen bireylerin olduğunu göstermektedir.

Aytmatov eserlerinde her iki bilinç tipini de kullanır. Ancak Aytmatov'un eserlerini bilinç düzeyinde ele alan pek çok isim çoğu közkamanı mankurt olarak saptamıştır. Bu yanlışın farklı sebepleri vardır. İlki ve en kuvvetlisi kavramların benzerliyişken diğeri de mankurtluk gibi bir kavramın Aytmatov kadar ünlü bir yazar tarafından tanıtılmasına karşın közkamanlığın yalnızca Manas'ın içerisinde kalmasıdır.

Bu çalışmada, önce mankurt ve közkaman kavramlarına değinilecektir. Sonrasında ise *Dişi Kurdun Rüyaları* adlı eserde yer alan ve mankurt olarak ifade edilen közkamanlar açıklanacaktır.

1. Mankurt ve Közkaman Kavramları Üzerine

Bir milletin kültür dünyasına, kültür edinimine, yaşam mücadelesine ve tarihine dair birçok şeyi barındıran sözlü kültür ürünleri, yazılı kültürün beslediği ana kaynaklardan biri olmuştur. Modern Kırgız edebiyatı ve Türk dünyasının büyük yazarı Cengiz Aytmatov'un hikâye ve romanlarının en belirgin unsurlarından biri de beslenmiş olduğu Kırgız kültürü ve halk bilimine dair unsurlardır. Birçok eş metni bulunması yanında hacim olarak dünyanın en uzun destanlarından biri olan Kırgız Türklerine ait "Manas Destanı" Kırgızların maddi ve manevi kültürü, toplum ve insan ilişkilerine dair birçok bilgiyi barındırır. Aytmatov, tüm eserlerinde Manas'ı tekrarlar; onun dilini, biçimini, kısacası, Manas'ı Manas yapan her rengi kullanır. Bu kullanımlar arasında en meşhuru, *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanında ortaya çıkarttığı "mankurt" kavramıdır. "*Mankurtlaşma ve mankurtlaştırma romanda çeşitli şekillerde ve fertten topluma aşama aşama gelişerek kendini gösterir. Mankurtlaşma hadisesi, öncelikle bir efsaneden yola çıkılarak gerçek ve fizikî bir şekilde verilir, daha sonra ise bunun sembolik şekillerde günümüzdeki tezahürlerine değinilir*" (Çağın, 2000: s. 43).

Gün Olur Asra Bedel'de Juan Juanların eline düşen Colaman, mankurtlaştırılır ve kafası usturayla kazındıktan sonra yaş bir deve derisi kafasına geçirilerek güneşin altında bekletilir. Kuruyan deve derisinin kafasını sıkarken saçların geri dönerek derisine batması ona büyük bir acı verir. Sonunda acının da etkisiyle bilincini kaybeden Coloman, artık Juan Juanların kölesi olur. "*Geçmişini, kimliğini ve değerlerini unuttur. Aytmatov, burada bilinçsiz bir itaatten, köleleştirilmeden bahseder. Tutsak, köle olduğunun bilincinde değildir. Ona biçilen yeni kimlikle yaptıklarını doğal karşılar. Oysa Mankurt ile büyük bir benzerlik gösteren Közkaman terimi ise ondan farklıdır*" (Yavuz, 2020b: s. 41).

"Közkaman" ya da "közkamanlık" terimi Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* adlı eserinde kullandığı "mankurt" kavramından ayrı olarak karşımıza çıkan bir terimdir. Manas destanında yer alan kişilerden ve bölümlerden biri olan "Kös Kaman"dan ortaya çıkan terim ve kimliktir.

W. Radloff'un derlediği Manas destanı metninin 5. bölümünün adını taşıyan "Közkaman"; Manas'ın babası Cakıp Han'ın düşmana (Kalmuklara) esir düşen kardeşi olan Közkaman farklı kültür içerisinde büyümüş; yıllar sonra adları bile yabancılaşan çocuklarıyla birlikte geri dönmüştür. Manas'ın zehirlenmesinde rol almıştır. Henüz geri dönüşleri esnasında dahi Manas'ın yakınları karşı çıkmıştır. Örneğin, "*Kanıkey ve Baybiçe, Kalmukların içinde yetişen bu akrabadan hayır gelmeyeceğini, düşünerek aralarına yerleşmelerine karşı çıkarlar. Sonunda ikisinin dediği çıkar ve bu akrabalarından Manas'a hayır gelmez; Manas'a ihanet ederler*" (Yıldız, 2017: s.

270-271). Öz kültüründen uzaklaşan kişilerin ihaneti közkaman üzerinden görülür. İsmi anlamına bakılırsa, “domuz göz, domuz gibi gözü olandır. Dolayısıyla ismi ile şahsiyeti bağlantılı olarak verilen kişilerdendir” (Yıldız, 2017: s. 115). Manas destanı üzerine çalışmalar yapan Arthur T. Hatto da “Kaman-Köz” kelimesinin anlamını “swine-eye” (domuz göz) olarak verir (Hatto, 1972: s. 244).

Radloff’un derlediği Manas metni üzerinden Közkaman üzerine incelemesini yapan Arthur T. Hatto, Manas’ın 2540 mısradan oluşan “Közkaman” bölümünün olay örgüsünü şu şekilde verir:

I - 1-158: *Manas’ın çocuk veremeyen dört eşi. Kanikey’i ziyareti.*

II - 159-301: *Manas’ın Kalmuk hanları olan Ay Han ve Gün Han’a saldırma planları. Manas’ın eşi Akulay’ın laneti. Manas’ın atı Ak Kula’nın uyarısı. Kalmuk habercisinin gelişi.*

III - 302-926: *Habercinin; Manas’ın şüphe edilmeyen amcası Közkaman’ın oğullarıyla birlikte geliyor olmakta olduğunu söylemesi. Manas’ın ve halkının bunun doğru olup olmadığına dair şüpheleri. Manas’ın babası Cakıp Han’ın Közkaman adında kardeşi olduğunu doğrulaması.*

IV - 927-1188: *Manas’ın Kalmuklaşmış akrabaları karşılandı, ziyafet verildi ve İslamiyet’e döndüler.*

V - 1189-1449: *Közkaman, Manas ve 40 yiğidini ziyarete çağırması. Kanikey ve Almambet’in bu ziyafete engel olmak için beyhude çabaları. Manas’ın ziyafette bir Kalmuklu tarafından bir kılıç ya da hançerle hafifçe yaralanması. Közkaman ziyafettekileri yatıştırır.*

VI - 1450-2367: *Manas yiğitlerini çağırır ve Kalmuk topraklarına akın etmeye hazırlanır. Kökçögöz, Manas’a karşı Ay Han’la iş birliği yapar. Keşif sırasında, Almambet, Ay Han’ın kızı Altın Ay’in çadırına girer ve onu kaçıracağına yemin eder. Kalmuklarla savaş. Savaşın getirdiği değişiklikler ve entrikalar.*

VII - 2368-2420: *Manas, Közkaman ve adamların birlikte avlandıktan sonra ziyafet çeker. Kökçögöz, Manas ve yiğitlerinin içkilerine zehir koyar. Manas sağ salim kaçır ancak Kökçögöz tarafından elinden vurulur ve düşüp ölür.*

VIII - 2421-2540: *Kanikey yaptığı ilaçlarla Manas’ı diriltir. Manas Mekke’ye gider ve oradaki duasıyla yiğitleri de dirilir. Kanikey, Altın Ay’in rüya yorumuna göre kahraman bir erkek evlat (Semetey) doğuracağına kehanet eden bir rüya görür. Manas, Közkaman’ın oğullarını öldürür. Almambet’in Kalmuk olan gelini Altın Ay’i da öldürmek ister ancak Kanikey ona engel olur (Hatto, 1971: s. 82-83).*

Olay örgüsünden de görüleceği üzere, kimliğini yitirmiş, öz kültürüne yabancılaşmış kişinin ihaneti, bilinçli olarak hareket etmesi “Közkaman” üzerinden

görölmektedir. Millî ve kültürel kimliğinden kopmuş, eylemleriyle milletin aleyhinde hareketlerde bulunan közkaman karakter sahip birinin mankurt kavramından ayrılan yanı bilinçtir. *Mankurtlaştırma kavramı ile zaman zaman karıştırılsa da aslında tek ortak yönü mankurt kavramı gibi çıkış yerinin Manas destanı olan közkamanlık, ihanet kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılır. Mankurt kavramından anlamsal yönde ayrılan közkamanlıkta bilinçli bir ötekileşme/yozlaşma sürecine giren birey, mankurtlaştırmada ideolojik bir köleleştirme politikasına maruz kalır. İki kavram arasındaki temel fark bilinçtir. Bilinçli bir şekilde kendi halkına ihanet eden kişiler "közkaman" olarak nitelendirilebilir* (Azap, 2017: s. 111). Manas Destanı'ndaki bu kahramandan çıkan közkaman kavramı, kendi çıkarları doğrultusunda hareket edip kendi halkına ve kültürüne bilinçli olarak düşmanlık eden kişileri tanımlamada kullanılır. Kimliğine, kültürüne karşı ihanetinde bilinçli, istekli olma hâli közkamanlığı mankurtluktan ayıran en temel noktadır.

Ancak belirtilmesi gereken önemli bir husus var ki o da közkaman kavramının yalnızca sosyalizme değil millî benliği körelten her türlü fikri karşıladığıdır. Söz konusu Aytmatov olunca kavram da genelde sosyalizm eleştirisi özelinde kısıtlanabilecek bir yanlış anlaşılmaya meyilli olur. Oysa aşağıda izahı yapılan kişiler sosyalist olmasalar da birer közkaman olabilirler. Burada temel mesele herhangi bir ideoloji yahut bireysel bir erek eşliğinde millî bilincin geri planda tutulması, unutulmasıdır.

Bu konuyla ilişkili bir başka husus ise aşağıda közkaman olarak saptanan anti-kahramanların olumlu kahraman öğretisinin zıddı olarak algılanmasıdır. 1934'te Jdanov öncülüğünde toplanan Sovyet Yazarlar Birliğinin birinci kongresinde toplumcu gerçekçilik olarak adlandırılan kuramın ana ilkeleri belirlenmiştir. Buna göre Sovyet sınırları içinde yaşayan her sanatçı eserleriyle halka örnek olacaklardır. Sovyet yazarlar, "*okura saygı duyacağı, imreneceği ve taklit etmek isteyeceği kahramanlar*" (Moran, 2014: s. 60) sunacaklardır. Burada sözü edilen anti-kahraman, olumlu kahramanın karşıtı değildir. Anti-kahramandan kasıt kötü, bir başka deyişle antagonist şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetler iyiliği ve millî benliğin karşısında yer alırlar. Ayrıca meseleye olumlu kahramanlar öğretisi açısından bakmak çok daha farklı soruları gerektirir.

2. Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Közkamanlık

Dişi Kurdun Rüyalari, Aytmatov'un teolojik düşüncenin birey üzerindeki etkisiyle bireyin yaşadığı iç mücadeleyi, insanlığın varlığından beri süregelen iyinin ve kötünün çatışmasını ve rekabetini, kader, ahlak ve ilahi adalet ekseninde ele aldığı romandır. Ali İhsan Kolcu'ya göre (2008: s. 134) bu roman, yazarın Şolohov çizgisinden yavaş yavaş Dostoyevski çizgisine kaydığı bir eserdir. İnsanın ekolojik yaşamı git gide bozması, kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmesi, adaletsizliğin, aç gözlülüğün artması ve bu duruma karşı çıkmaya çalışanların mücadelesinin konu edinildiği romanda iyi-kötü mücadelesinde maddî ve manevî dünyanın nasıl yok

edildiği, kişileri de nasıl kurban seçtiğini açık bir şekilde ortaya konmuştur. Közkamanlık kavramına ilişkin ciddi örneklerin yer aldığı bu roman, Aytmatov hicvinin önemli bir örneğidir.

3. Bir Közkaman Olarak Boss Kandalov

İyi-kötü rekabeti içerisinde ekolojik dengeyi bozup fiziki dünyaya zarar veren alkolik bir eski asker olan Boss Kandalov ya da Handalov kötülüğün temsilcilerindendir. Ramazan Kokrmaz'ın, “*anti-insanın kişileşmiş görüntüleri*”nden (Korkmaz, 2016: s. 75) biri olarak saydığı Boss, beş yıllık kalkınma planının geride kalınması sebebiyle Mujunkum bozkırındaki saygılara göz diken, Mujunkum'un doğal yaşamını alt üst eden ekiplerden birini komuta etmiştir. Kendi iç dünyasında teolojik bir serüven geçirerek kendini Hz. İsa'yla özdeşleştiren, doğayı ve doğanın bir unsuru olan saygıların korunmaları gerektiğini belirten Abdias'ı, Tanrıyı ve dini reddetmediği için ekip arkadaşlarıyla öldüresiye dövüp ağaca bağlayarak ölmesine sebep olmuştur:

“Demek böyle ha sefil kukla! Bizi Tanrınla korkutmak istedin ha! Korkarız mı sandın sersem! Bizi kuş beyinli mi sandın! Tanrıyla manrıyla işimiz yok bizim! Ne sanıyorsun sen kendini? Biz sadece hükümetin emirlerini yerine getiriyoruz ve senin gibi bir papaz bozuntusu da hükümet planını bozmaya kalkışıyor! Sürüngenin birisin, bir halk düşmanısın sen! Halk ve devlet düşmanı! Senin gibi hainlere dünyada yer yok. ‘Bizimle olmayan bize düşmandır!’ Stalin söyledi bunu. (...) Hükümet çarkına çomak sokmanın ne demek olduğunu öğreneceksin! Rahip olalım istiyorsun ha! Seni geberteceğim ve senin gibi emperyalizm ajanını yok ettiğim için bana teşekkür edecekler. (...) Diz çok papaz köpeği! Diz çok! (...) Ya Allahını inkâr edersin, ya da senin için her şey biter! (Aytmatov, 2015: s. 263).

Aslında “*Abdias, yirminci asırda, bir havari gibi, insanları doğru yola, kendi fikirleriyle idealize ettiği inanç ve hayat düzenine davet arzusunu gütmektedir*” (Kolcu, 2015: s. 265). Boss, sadece ona değil, Stalin'in “*bizimle olmayan bize düşmandır!*” (Aytmatov, 2015: s. 263) sözünden hareketle ideolojik, inanç ve siyasî görüş bakımından kendisinden farklı düşünen tüm insanlara karşı kötülük yapmış, sosyalist ideoloji ve düzene ters düşenlere milletinden olsa dahi kötü davranmaktan geri durmamıştır. Bunun elbette bir sebebi vardır. Boss, bir anlamda -bütünüyle olmasa da- günümüz toplumunu temsil etmektedir. “*Günümüz toplumları, Tanrı'nın yerine konabilecek yeni bir şey bulmuşlardır: Menfaat. Bu yeni Tanrı, bütün insanların kendisine kurban edilebileceği bir put haline getirilmiştir*” (Fromm, 1997: s. 150). Boss'un menfaati ise İdeolojiye, düzene sadık kalması ve verilen görevleri yerine getirmesi sonucunda partiye tekrar alınabileceğini düşünmesidir. O, açık bir Parti taraftarıdır. Bu nedenle Abdias gibi rejim karşıtlarına “*ayak takımı*” (Aytmatov, 2015: s. 263) gözüyle bakmaktadır.

Bütün bu davranış ve tutumlarda kimsenin yönlendirmesi, etkisi olmamıştır. Abdias'ın Tanrı yoluna davet etmesi ve doğa katliamına karşı çıkması üzerine

Boss'un vermiş olduğu yanıt, nasıl bilinçli bir şekilde bu tutumu sergilediğini göstermektedir. Boss'un hiçbir güdüleme olmamasına karşın Stalin'in ve oluşturulan sosyalist düzenin gönüllü kölesi olduğunu ortaya koyar. Öyle ki, sosyalist düzene karşı fikir belirtmeyi ajanlıkla eş tutup halk ve devlet düşmanı görür ve sırf bu sebeple öldürülmesini gerektiğini bile düşünür. Boss, kendi deneyimlerine, tercihlerine bağlı olarak oluşturduğu kimliğin etkisiyle kendi kimlik ya da kimliğin yarattığı imajı taşımayan öteki bireyleri yabancılaştırır. Üstelik onun yabancılaştırması da itidali değildir. Boss, bir anti-kahraman olarak hırçındır. Bütün bunlar onun bir közkaman olduğunu gösterir niteliktedir. O, bir çıkar uğruna toplum nezdinde kutsal ve mühim olan her ne varsa ona karşı gelen ve bunu yapmaktan büyük bir keyif alan bir isimdir. Rejimin sahadaki gücü, bir anlamda temsilcisidir.

4. Bir Közkaman Olarak Bazarbay Noygutov

Romanda yer alan iyi-kötü, ahlak-gayri ahlak mücadelesinin kötü tarafında yer alan Bazarbay, paranın çekiciliğine kendini kaptırmış ve çıkarları doğrultusunda hareket eden bir çobandır. Aytmatov anlatılarında tipikleşen diğer anti-kahramanlar gibi o da alkoliktir. Aytmatov'da “içki, kötülüğün simge dilindeki öncüsüdür. Acımasız, cehennem kişiliklerin ortak özelliği, votka/içki müptelası birer sarhoş olmalarıdır. Alkol bağımlılığı, kötülüğü hem doğuran hem [de] besleyen bir kaynaktır” (Korkmaz, 2016: s. 115). Bazarbay da böyledir; kıskanç, alkolik ve rejim yandaşı... O, bir kötü olarak kıskandığı, düşman olarak gördüğü Boston'a karşı sosyalist düzen karşıtı suçlamalarını atmaktan hiç çekinmemiştir. Bunlara ek olarak o, millî hafızasının sembolü olan kurtlara da kötü davranmış, onları votka parasına satmayı gayet tabii görmüştür:

“Yavrulardan üçünü kucağına aldı, dördüncüsünü ensesinden yakaladı ve geri geri giderek kurt yuvasından dışarı çıktı. (...) Bunları hayvanat bahçesine satıp iyi bir para alacağından emindi. Geçen yıl bir çoban böyle yavrular bulmuş ve ona her biri için elli ruble ödemişlerdi. Sert bir hareketle atın yulaf torbasını aldı, yulaf-ları yere döktü, kurt yavrularını heybesinin iki gözüne ikişer ikişer yerleştirdi ve sonra eyerin terkisine bağladı. (...) Bu kurt yavrularını satıp elde edeceği para ile kasalar dolusu votka alabilirdi, şimdi önemli olan bir an önce uzaklaşmasıydı.” (Aytmatov, 2015: s. 286-287).

Bazarbay millî bir değeri, “kurtları yok [etmiş] ve böylece devlete en büyük iyiliği yap[mıştır]” (Aytmatov, 2015: s. 320). Bununla birlikte içki parası da çıkarır. Alkol, Bazarbay için oldukça önemlidir. Çünkü içki onun çıkış kapısıdır. Boston'un iyi huylu, çalışkan olmasını hazmedemeyen, onun iyi yönlerini görmezden gelen Bazarbay kendisinin aynı imkânlarla sahip olmamasını sadece alkol kullanmasına bağlamıştır:

“Hem sonra, her zaman haklı çıkan Boston olurdu. İçki de içmediği için haklı çıkarırlardı onu. Oysa Bazarbay ve onun gibiler hep haksız çıkarlardı, onların içkiye düşkünlüğü hiçbir şeyi halletmiyordu. Ama mademki o kadar kötü idiler, kötü

işçilerdi, niye işten kovmuyorlardı? Hayır, tam tersi oluyordu bunun: Hele bir istifa etmeye kalkış, görürdün dünyanın kaç bucak olduğunu! Hemen adamın peşine polis takarlardı. Pasaportunu alır, çalışma belgeni alır ve geri vermezlerdi. (Aytmatov, 2015: s. 295)

Ona göre “[d]ünyada adalet yoktu ve hiç olmayacaktı” (Aytmatov, 2015: s. 277), bu nedenle de “[i]nsan içmesin de ne yapsındı” (Aytmatov, 2015: s. 277). Bu durum Freud’un savunma mekanizmalarından “mantiğe bürüme” ile açıklanabilir. Bazarbay kötü kişiliğinin altında yatan acı gerçeği açıkça ifade etmek yerine akla yatkın görünen bir başka neden bulmuş ve alkolik olmayı “adaletsizlik” ile açıklamıştır. Üstelik bunun çıkar yol olduğunu da söylemiştir. “*N. Holland, savunma mekanizmalarını metnin hareket noktalarından biri olarak değerlendirir*” (Cebeci, 2009: s. 182). Bazarbay’ın bu tutumu onun ve elbette metnin önemli hareket noktalarındandır. “*Romanda, alkolik, inançsız ve serseri tipler ait oldukları toplumun birer aynası olarak kendilerini gösterirler. Yazar, bu tipleri seçerken, Sovyet toplumunu iyi tahlil etmiş ve sonra da eserine taşımıştır. Bunlar, hükümetin emrinde her türlü işi yapmaya hazır*” (Kolcu, 2015: s. 285) közkamandırlar. Diğer tüm durumlarda olduğu gibi bu da bir tercih meselesidir. Alkole kendini kaptırmak, kontrolü kaybetmek dayatmacı bir zihniyetle oluşmamıştır.

Bazarbay’ın ne denli kötü olduğunu gösteren bir başka konu ise tecavüze olan meylidir. “*Kırda ya da ıssız bir yol kenarında rastladığı kadınlara zor kullanarak tecavüz etmekten geri kalmazdı. Bu teşebbüslerinden, başarılı olsun olmasın hiç pişmanlık*” (Aytmatov, 2015: s. 301) duymaz. Örneğin yine sarhoş bir halde Boston’un eşi Gülümhan’a bakıp “*tenha bir yerde karşıma bir çıkarsa...’ diye*” (Aytmatov, 2015: s. 301) düşünür. Bazarbay’ın, Gülümhan’a ve diğer kadınlara karşı düşünceleri toplum ilişkilerini zedeleyici hâl ve hareketleri ortaya çıkarır. Diğer davranışlarında olduğu gibi bunda da herhangi bir harici baskı yoktur. Bu tutumlar, her ne kadar uygunsuz olsa da, kimliğinin bir parçasıdır.

Öte yandan, tam bir şehir düşkünüdür. Aytmatov, “*göbek kanının damladığı toprak özeldir*” (Şahanov ve Aytmatov, 2015: s. 7) savsözüyle vatanın kutsallığını imlerken Bazarbay’ın, tıpkı Orozkul gibi, şehir düşkünü olması kendi kültürüne olan bakış tarzını gösterir. O çok daha konforlu bir hayat sürmek için kendi kültürünü yadsıyan, ötekileştiren bir kişidir. Onun kimliği bilinçli bir ihaneti tümüyle taşımaktadır:

“Herkes şehirde oturmak istiyor. Çünkü orda çalışma saati dolunca bir yerlere gidip eğlenebilirsin, ya da evine gider dinlenirsin. Oradaki evlerde konfor var, soba yakmak gerekmiyor, elektrik hiç kesilmez, gece gündüz yanar, akarsu desen elinin altında, hatta helâları bile evin içinde, koridorun dibindedir... Hiçbir şey buradakine benzemez! Sen burada bin beş yüz hayvanla uğraşırısın, kuzulama mevsiminde bir dakika dinlenmeye vaktin olmaz. Hep meleşir, birbiri ardından doğum ya-

parlar. Saatlerce gübrelere batıp çıkarsın, sinirlerini yatıştırılmazsın; karını, yardımcılarını dövemezsin, içip zıbaramazsın... Ve sonra, bütün bunlar yetmiyormuş gibi, sana beş paralık değer vermezler.” (Aytmatov, 2015: s. 295)

Düşünceleri, fikirleri ve eylemleriyle halkına zarar veren Bazarbay, iyi ve çalışkan biri olan Boston'un da katil olmasına sebep olmuştur. İftiraları ve Boston'un oğlu Kence'nin ölümüne sebep olduğu için Boston tarafından öldürülmüştür. O, her yönüyle toplum nezdinde zararlıdır. Olumlu bir biçimde değerlendirilebilecek hiçbir eylemi, düşüncesi olmamıştır. Bütün eylemlerinde bir parçası olduğu topluma zarar vermiş, insanların huzurunu kaçırmış ve daha da fenası bir insanın katil olmasına bile sebep olmuştur. Bazarbay, bilinçli kötülüğün, ihanetin en önemli simgelerinden biridir. Bir közkaman olarak Bazarbay, anlatının en kuvvetli anti-kahramanlarındadır.

5. Bir Közkaman Olarak Koçkorbayev

Dişi Kurdun Rüyaları'nın ana kahramanlarından olmayan Koçkorbayev, partinin mahalli okulundan mezun, parti toplantılarına başkanlık yapan ve sosyalizm ilkelerini sonuna kadar bağlı olan biridir. Sosyalist ideoloji ve düzene bağlılığı kendi halkından birini partiye şikâyet edecek kadar ileri seviyededir.

Koçkorbayev de tıpkı Bazarbay gibi toprağa bağlı bir isim değildir. Sosyalist sistemde kolektifleşme ile kendi toprağına yabancı kalan, hiçbir gücü ve varlığı olmayan halk arasından “*Boston Urkunçiev'in şahsında kolektifleşmenin ötesinde, mülkiyet halkının geri verilmesinin yüksek sesle terennüm edildiğine şahit oluyoruz*” (Kolcu, 2015: s. 276). Koçkorbayev sosyalizm ilkelerini öne sürerek buna karşı çıkmıştır. Millet düşüncesine kapalı olan Koçkorbayev toprağın sadece Sovyet halkının malı olduğunu düşünür:

“- *Yoldaş Urkunçiev, derdi, artık anlamış olmanız gerekir ki bizde topraklar kişilerin değil, halkın malıdır. Anayasada böyle yazılıdır. Toprak yalnız halka aittir. Ama siz, her şeyin size verilmesini istiyorsunuz: Kış ve yaz meralarının, ağulların, çayırın özel mülkünüz, malınız olmasını istiyorsunuz. Sosyalizm ilkelerine tamamen aykırı olan böyle bir şeyi kabul edemeyiz. Bizi ne büyük bir hataya sürüklediğinizi anlıyor musunuz?*” (Aytmatov, 2015: s. 331).

Buna ek olarak Koçkorbayev, sosyalist düzenin getirdiği üretim sisteminde gençlerin artık çoban olarak çalışmak istemediğinin söylenmesi üzerine toprakların kolektifleştirildiği dönemde ailesini Sovyet yetkililere şikâyet eden Pavlov'un ve onun gibilerin örnek gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Koçkorbayev, halkın topraklarına el koyulmasına rağmen ailesini ihbar eden kişileri örnek gösterecek kadar sisteme bağlı bir kişidir: “*Bu da demektir ki, kitle için yaptığımız propaganda yeterli değil. Gençlere, Pavlov Morozov'un ve onun bir eşi olan Kazak Kiçene Cakupov'un (Küçük Yakuboğlu'nun) kahramanlıklarını, yaptıklarını örnek göstermek gerekiyor.*” (Aytmatov, 2015: s. 368)

Koçkorbayev, bağlı olmadığı toprağın geleneklerini de yadsır. Boston ve dostu Ernazar töre ve gelenekler üzerine konuşurken Ernazar'ın Koçkorbayev ve onun gibilerin görüşleri hakkında düşünceleri Koçkorbayev'in közkamanlığını öne çıkarır. Koçkorbayev, milletin düğün/evlenme, ölüm gibi geçiş dönemi adetlerinden ad vermeye kadar millî kültürü oluşturan unsurlara karşı aidiyet duygusunu yitiren ve eleştiren bir kişidir. O, âdeta, sosyalist ideolojinin getirdiği yeni düzenin gönüllü neferi olmuştur:

“- Söylemesi kolay Boske, Koçkorbayev gibi herifler eski âdetlerimizi yermekten, aşağılamaktan hiç geri kalmıyorlar. Hatta evlenme düğünlerimizi bile gereği gibi yapmıyormuşuz. “Nikâh sırasında niçin öpüşmüyorsunuz?” diyorlar bize. “Gelin kaynatasıyla niçin dans etmiyor?” diyorlar. Çocuklarımıza da iyi adlar vermiyormuşuz. Sözde, yeni doğanlara verilecek isimler için bir ‘Yeni isimler listesi’ varmış. Yukarıdakiler onaylamış bu listeyi. Bizim anelerimize uygun isimler yerine bunları vermeliymişiz çocuklarımıza. Hatta ölülerimizin gömülmesine bile karışıyorlar. Ölülerimizi kendi âdetlerimize göre gömdüğümüz için bize çıkışıyor, kavga ediyorlar. Nerdeyse insanlara nasıl ağlamaları gerektiğini de öğretecekler! Eski usule göre ağlamayın, gözyaşlarınızı yeni usule göre dökmelisiniz, diyorlar.” (Aytmatov, 2015: s. 342)

Sovyetlerin oluşturmuş olduğu sosyalist düzen ve ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan Koçkorbayev, sosyalist üretim sistemlerine karşıt düşüncüyü ihanetle eş tutan ama aslında kendisi milletine ve kültürüne ihanet eden bir közkamandır. Milletin geçmiş dönemlerden beri süre gelen maddî ve manevî kültürel mirasına dahi tahammül edemeyip eleştiren, her şeyin yeni düzenle devam etmesi gerektiğini belirten bir kimliğe bürünmüştür.

Sonuç

Lucien Goldmann, edebî metni toplumun bir ifadesi olarak yorumlar. Aytmatov da Sovyet sonrası değişen Kırgız toplumunun kimi yönlerini eserlerine yansıtmış, onları anlatılarının bir parçası hâline getirmiştir. Çarlık döneminin olumsuz şartlarından sonra büyük bir ümitle karşılanan SSCB, ondan çok da farklı olmadığını özellikle de *repressiya* (1937-1938) adlı büyük temizlik döneminde göstermiştir. Genel olarak bir suçluluk psikolojisi yaratılmış ve rejim karşıtlarına hain olarak bakılmıştır. Bu uygulamalar, bireylerin isteyerek ya da istemeyerek millî değerlerini yadsımaya sebebiyet vermiştir. Aytmatov'un eserlerinde her iki tipin de örneklerine rastlamak mümkündür. Bu nedenle onun eserlerini toplumun bir ifadesi olarak okumak mümkündür. Çünkü o, yabancılaşan karakterleri üzerinden toplumsal bir hiciv yapar. Bu çalışmada genel olarak şu sonuçlara varılmıştır:

a) Mankurt ve közkaman tipleri birbirine çok yakın olsalar da aslında farklı oldukları görülmüştür. Her iki kavram arasındaki farkın bilinç düzeyinde olduğu, közkamanlığın bilinçli bir ihanet biçimi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca közkaman

kavramının yalnızca sosyalizme teşne kişileri kapsamadığı ve millî bilince ket vuran her nevi ideolojiyi karşıladığı ifade edilmiştir.

b) *Dişi Kurdun Rüyaları* adlı eserde yer alan közkaman tiplerinin genel olarak kişisel bir menfaat doğrultusunda topluma ihanet edip millî değerlerden uzaklaştığı elde edilen bir diğer sonuçtur. Bu kişiler ideallerini millî değil şahsî çıkarlar üzerine kuran ve daima kendilerini önceleyen şahsiyetlerdir. Aytmatov, bu karakterleri sosyalist sistemde bozulan ya da sosyalizmin bozuk kişileri olarak değil genel bir eğilimle bireysel tutumları sonucunda hem insanî değerlere hem de mensubu oldukları din yahut diğer kültürel değerlere sırt çeviren tiplerdir.

c) Aytmatov anlatılarındaki közkamanların millî değerlere ihanet etmek dışında bazı ortak yönleri vardır. Bu tipler, çoğunlukla alkoliktir. Bu yönleriyle Sovyet toplumunun bilinçsiz neslini de temsil ederler. Ayrıca onlar, şehirli olmayı bozkıra, Rusça konuşmayı Kırgız Türkçesine yeğlerler. Toprağa ve ana dile bağlılığı olmayan közkamanların millî kimliği sembolize eden kutsallara karşı (Maral Ana ve kurt gibi) da katı bir tutum içinde oldukları görülür. Bu tiplerin bir başka ortak özelliği ise ya aile kuramadıkları ya da ailesine karşı kötü davranmalarıdır. Onlar, Türk toplumunda önemli bir değer olan kadına bir hiç gözüyle bakar, sürekli aşağılar, döver ve tecavüz ederler.

d) *Dişi Kurdun Rüyaları* adlı anlatılarda Aytmatov, közkamanların karşısına saf iyiliği temsil eden bir başka karakter de koyar. Abdias gibi dindar, Boston gibi iyi huylu ve millî kişilere rağmen Boss, Bazarbay ve Koçkorbayev kötülük yapmaya, hatta iyilere zarar vermeye devam ederler.

e) Yukarıda ifade edilen sonuçlar tümü bilinçli bir kötülükten doğmuştur. Her ne kadar SSCB uygulamaları bireyleri korkutup, sindirmişse de bazı kişilerin bilinçli bir şekilde toplumuna ihanet ettiği ve bundan fayda götüğü görülmüştür. Bu nedenle saptanan bireyler közkaman olarak yorumlanmıştır.

Kaynakça

Aytmatov, Cengiz. (2015). *Dişi Kurdun Rüyaları*. Çev. Refik Özdek, İstanbul:ÖtükenNeşriyat.

Aytmatov, Cengiz ve Şahanov, Muhtar. (2015). *Şafak Sancısı*. Çev.

Damira İbragim, Ankara: Bengü Yayıncılık.

Azap, Samet. (2017). “Közkaman/lık: İhanet ve Kimlik Sorunsalı” *JASS*, S. 41, s.104-117.

Cebeci, Oğuz. (2009). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Çağın, Sabahattin. (2000). *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel Romanı*. İzmir: Akademi Kitapevi.

- Fromm, Erich. (1997), *Yaşama Sanatı*. Çev. Aydın Arıtan, İstanbul: ArıtanYayınevi.
- Hatto, Arthur Thomas. (1971). “Köz-Kaman: Part I”. *Central Asiatic Journal*, Vol. 15, No. 2, s. 81-101.
- Hatto, Arthur Thomas. (1972). “Köz-Kaman: Part II”. *Central Asiatic Journal*, Vol. 15, No. 4, s. 241-283.
- Kınacı, Cemile. (2016). *Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991)*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Kolcu, Ali İhsan. (2008). *Cengiz Aytmatov Üzerine Yazılar*. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Kolcu, Ali İhsan. (2015). *Bozkırdaki Bilge*. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Korkmaz, Ramazan. (2016). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Moran, Berna. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale. (2015). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, Gülsine. (2007). “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Yaratılış ve Türeyiş Sembolizmi”. *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring 7, s. 723-735.
- Yavuz, Yasin. (2020/1). “Öteki Üzerinden Kimliğin İnşası: Yeni Lisan Hareketinde İmaj, Öteki ve Kimlik Kavramları”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*. 12, Bahar 2020, s. 187-199.
- Yavuz, Yasin. (2020/2). “Mankurt mu Közkaman mı? Beyaz Gemi'nin Orozkul'unda Kimlik ve Yabancılaşma”. *Ihlamur*, 89, s. 40-43.
- Yıldız, Naciye. (2017). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.